

УДК 130.2

Андрій Семенович

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті досліджуються проблеми формування ідентичності українського народу на підставі впливу історичних, територіальних та мовних чинників.

Ключові слова: *ареал етносу, гіперкомпенсація, етнічна ідентичність, етнос, етнічна спільнота, індивідуальна мобільність, соціальна творчість, білінгвізм, бікультурність.*

A. Semenovich. The problem of identity in contemporary Ukraine

This article deals with the problem of identity formation of the Ukrainian nation under the influence of historical, territorial and linguistic factors.

Key words: *area of ethnic, hyper compensation, ethnic identity, ethnic group, ethnic community, individual mobility, social creativity, bilingualism, bi culture.*

A. Семенович. Проблема идентичности в современной Украине

В статье исследуются проблемы формирования идентичности украинского народа на основе влияния исторических, территориальных и языковых факторов.

Ключевые слова: *ареал этносу, гиперкомпенсація, етнічна ідентичність, етнос, етнічне сообщество, індивідуальна мобільність, соціальне творчество, білінгвізм, бікультурність.*

Розвиток незалежної української держави чи не на найперший план висуває проблему формування української колективної ідентичності. Україна опинилася перед вибором – стати “зручною територією” чи “демографічним ресурсом”, які поглинуть або Росія, або Європа. Чи утверджувати спільноту-державу, здатну осмислити власну історію і самостійно створювати образ свого майбутнього.

У першому випадку питання ідентичності залишаться невикористаними, оскільки розчиняться у вже сформованих концепціях.

У іншому випадку, українці на рівні з іншими суб'єктами – народами зможуть розпоряджатися своїм соціокультурним капіталом. Питання про ідентичність нашої нації залишається відкритим. Проте від нього залежить майбутнє – держави, нації, громадян, співвітчизників [2, с. 7-8]. Кризовий характер ідентифікаційного процесу виник в умовах різкого переходу від одного типу соціально-політичного життя до іншого, від залежного, але чітко визначеного існування за загальнозрозумілих уявлень щодо характеру суспільного ладу до невизначеної ситуації з необхідністю суспільного та індивідуального вибору. Саме тому дослідження феномена етнічної ідентичності та її особливостей на території України, активне сприяння зростанню позитивної етнічної ідентичності, а також підняття престижності приналежності до національно-етнічної категорії “українець” повинні набути статусу пріоритетних у соціальній політиці нашої держави. Разом з тим існують певні бар'єри психологічного характеру, які стають на перешкоді зростання етнічної самосвідомості й етнічної ідентичності серед українського населення.

Перш за все, це образ “молодшого брата”, який століттями вкорінювався у свідомість українців. Історичні обставини не були сприятливими для розвитку українського етносу. Так, східні території сучасної України перебували у складі Російської імперії, а самі українці вважалися низькою за статусом етнічною групою меншості із характерними етнічними “ярликами” “малоросів”, “хохлів”. Подібною була ситуація із західними українськими територіями, що входили до складу Речі Посполитої, а пізніше – Австро-Угорщини, де місцеві жителі зазнавали з боку поляків дискримінації як за етнічною, так і релігійною ознакою. Такими чином, можна розглядати етнічний прототип українця як представника національно-етнічної меншості разом з тими наслідками, що з цього твердження випливають. Це насамперед стратегії підтримання позитивної етнічної ідентичності, які дають змогу позитивно ставитися до себе як про представника певної етнічної спільноти. Є. П. Белінська та Т. Г. Стефаненко виділяють дві основні стратегії: індивідуальну мобільність та соціальну творчість [1, с. 30].

Стратегія індивідуальної мобільності полягає у спробі змінити етнічну групу, з якою індивід себе ідентифікує, в результаті чого утворюється змінена етнічна ідентичність. Наявність цієї стра-

тегії, характерної для низької з статусом етнічної меншості, в історії українського народу підтверджується численними фактами національно-етнічного перебіжництва з боку українців. На жаль, в історії українського народу відома велика кількість таких випадків. Історики вбачають у цьому вияв українського комплексу меншовартості, індивідуальна перемога над яким означала зміну об’єктивної етнічної приналежності.

Феномен соціальної творчості полягає у переоцінці самих критеріїв, за якими здійснюється порівняння цієї етнічної групи з іншими. Це спроби зберегти позитивну етнічну ідентичність за допомогою створення позитивних автостереотипів на основі ознак, що не беруться до уваги при порівнянні груп за умови конкурентної ситуації. Так, наприклад, якщо певна етнічна група є не конкурентоздатною за економічним, соціальними статусом тощо, то в межах цієї групи міжгрупова диференціація ґрунтується на деяких психологічних чи моральних характеристиках, таких як доброта, щирість, теплота, добросердечність, гостинність, гуманність, які вважаються більш поширеними у межах вищезазначеної етнічної спільноти.

Будучи національною меншиною, нижчою за соціальним, економічним, інтелектуальним статусом (оскільки більшість українського населення не мала змоги отримати належну освіту), український етнос звернувся до єдиного критерію, за якими вони могли бути кращими за національну більшість у тих умовах, що склалися історично, тим самим зберегти позитивну етнічну ідентичність, – духовності, що включала внутрішнє багатство, терпимість, релігійність і високу моральність особистості [3, с. 77].

Крім того, вищезазначена стратегія, втілена у феномені гіперкомпенсації українського комплексу меншовартості. Так, О. Кульчицький пише: “Особливого забарвлення набуває комплекс меншовартості внаслідок розходження між здебільш виправданою сприятливою самооцінкою власного внутрішнього життя, що її українець завдячує своїй інтровертивній здібності й розмірному багатству внутрішнього переживання і традицією даремності збірних національних зусиль у менш ціненому й для українця менш цінному “зовнішньому світі” [4, с. 718]. Разом з тим, на думку дослідника, комплекс меншовартості створює тенденцію в поведінці як окремої особистості, так і етносу загалом до надкомпенсації

(гіперкомпенсації), яка може проявлятися у надмірному підкреслюванні власної сили та значення, однак найбільш характерним для української психології є ореол страждання, своєрідний культ Голгофи.

Окрім вищезазначених чинників формування особливостей етнічної ідентичності українців, варто розглянути й інші, такі як фактор територіального розмежування.

Територіальне розмежування як знання територіальних меж розповсюдженості представників свого етносу (так званий ареал етносу) вважається однією з умов формування етнічної свідомості, етнічної самосвідомості та похідної від них етнічної ідентичності. Разом з тим внаслідок перебування українських територій у складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської – українське населення відзначалося територіальною дифузністю, що призвело до появи локального територіального розмежування і, зрештою, локальної етнічної самосвідомості та ідентичності.

За умови перебування України у складі Радянського Союзу ситуація дещо змінилася. Пропагування єдиної нації – радянського народу і зрівняння у правах і соціальному статусі представників різних національно-етнічних груп привели до активної самоідентифікації українців із цією категорією. Можна припустити, що радянська ідентичність усувала комплекс меншовартості, оскільки, навіть якщо російський і залишився основним еталоном соціальної диференціації та порівняння, вона дозволяла здійснювати соціальне порівняння з тими технічними групами, що значно відрізнялися від прототипу російської, а отже, і “радянської” людини й об’єктивно були зараховані до більш низького соціального статусу. Однак саме у середовищі українців згодом зародився вогонь бунту і протесту, який згодом набув поширення серед усіх “радянських” народностей і призвів до розпаду Радянського Союзу. Можливо, це зростання соціального статусу українців за умови відсутності дискримінації за ознакою етнічного походження, а, можливо, небажання повного розчинення автентичної української культури, її дифузії із “радянською” культурою. Так чи інакше, у 1991 р. має місце зростання значення етнічної приналежності.

Можна припустити, що значна частина українського населення досить боляче пережила трансформацію радянської ідентичності в етнічну, крім того, що вона була пов’язана з кардинальними со-

ціальними, економічними, правовими та іншими змінами, що мали місце після розпаду СРСР. Такі обставини вплинули на етнічну ідентичність українців у бік зниження її значимості. Можливою причиною такого спаду є розчарування в результаті неспівпадання очікуваних у межах молодого незалежної держави соціальних змін із реальним станом справ, який призвів до тотальної соціально-економічної незабезпеченості населення та проблеми виживання за цих умов певних прошарків суспільства.

Так, українське суспільство, на думку Л. Нагорної, не просто розколоте – воно атомізоване. Суспільна свідомість амбівалентна, в ній легко уживаються орієнтації на взаємовиключні, егалітарні та ієрархічні принципи соціальної організації, не регульовану економіку й ринок, на індивідуальну свободу і соціальну справедливість, на Захід і Схід. Чітких маркерів “українськості” не існує. Фрагментація у нас не має певних географічних, соціальних, мовно-культурних, етнічних чи інших обрисів. Ідентичність здебільшого ситуативна. Найбільш чіткий поділ проходить за такими ознаками:

- прихильники незалежності, етнічного патріотизму, мовної культурної “українськості”;
- прибічники “слов’янської єдності”, відновлення в тій або іншій формі союзу з Росією, територіального патріотизму, двомовності, єдиного з Росією культурно-інформаційного простору;
- подальша поляризація суспільства по лінії ставлення до “російського чинника”, націоналізму, проблем мови. Суспільство розділилося на тих, хто виступає за розширення українського освітнього й інформаційного простору, і тих, хто вбачає в таких діях загрозу для російськомовної частини населення [5, с. 172-176].

З огляду на зазначене український соціум можна розглядати як біполярний. Точніше говорити про два патерни, перший із яких віддає перевагу національній ідентичності, а інший – регіонально-територіальний. Проте найбільш масова і найменш структурована група перебуває посередині і є в своїй основі політично індиферентною, будучи головним джерелом амбівалентності українського суспільства. Її активізація припадає на часи передвиборних кампаній і різних “форсмажорних” обставин, здебільшого пов’язаних і економічними інтересами. Вона є основою як стабільності, так і стагнації.

Загалом перспективи етнічної ідентичності в Україні не можна назвати обнадійливими: мова виступає більш сильним ідентифікатором, ніж етнос, а близько третини українців є російськомовними. Разом з росіянами вони становлять більшу частину населення України, і ця частина соціуму, природно, не відчуває особливої потреби в підтримці української етнічності. На відміну від більшості західних українців, для яких Росія ототожнюється виключно з колоніальним визиском, тотальною русифікацією, геноцидом, генетична пам'ять російськомовних українців Сходу і Півдня зберігає відчуття “подвійної ідентичності”, належності до “двох культур” [5, с. 206]. Наявність великої російської меншини, наголошує М. Рябчук, суттєво ускладнює політичну мобілізацію суспільств на основі етнонаціоналізму, а наявність великої українсько-російськомовної групи робить таку мобілізацію взагалі неможливою [6, с. 110].

Підсумовуючи, варто зазначити, що більшість українців та росіян нашої держави ідентифікують себе насамперед за ознакою спільного громадянства і меншою мірою кладуть в основу своєї ідентифікації національну належність [7, с. 108]. Отже, можемо констатувати перевагу політичної ідентичності українського соціуму над наднаціональною та культурною ідентичностями. Значна частина суспільства, що становить соціальну основу масового білінгвізму та бікультурності, може стати і росіянами, і українцями, а може витворити якусь свою донбаську, херсонську чи криворізьку націю (на зразок “кримської”, яка, схоже, твориться на наших очах) [6, с. 201]. Тому в інтересах української держави наполегливо треба формувати власне українські комунікативні структури взаємодії етносів, хоч це й наштовхується на жорсткий опір з боку консервативних типів свідомості. Для цього важливо дбати про відродження української культури та її удосконалення, оскільки лише ментальні структури розвинутої й цивілізованої нації можуть слугувати платформою для повномасштабного спілкування представників інших культур.

Література:

1. Белинская Е. П. Этническая социализация подростка / Е. П. Белинская, Т. Г. Стефенко. – М. ; Воронеж : “МОДЭК”, 2000. – С. 30-52.

2. Вступ // Україна шукає свою ідентичність: Збірник статей. – К.: ВБФ “Поступ”, 2004. – С. 7-8.
3. Гнатенко П. И. Национальная психология / П. И. Гнатенко. – Днепрпетровск: Полиграфист, 2000. – 213 с.
4. Кульчицький О. риси характерології українського народу / О. Кульчицький // Енциклопедія українознавства: в 2 т. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 718.
5. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К. : ППІЕНД, 2002. – 272 с.
6. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / М. Рябчук. – К. : “Критика”, 2000. – 303 с.
7. Стегній О. Національно-групова ідентифікація українців і росіян: порівняльний аналіз / О. Стегній // Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 99-108.